

УДК 347.233

Вікторія Мироненко,

студент

Інституту післядипломної освіти

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВА ВОЛОДІННЯ, КОРИСТУВАННЯ І РОЗПОРЯДЖЕННЯ ВЛАСНІСТЮ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

У статті досліджені права володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством та уточнені наявні формулювання цих понять. Констатовано, що проблема тріади права власності залишається актуальною в сучасній юридичній науці. З'ясовано, що право володіння можна визначити як можливість власника, що полягає у реальному або реально можливому матеріальному контакті чи зв'язку особи з річчю. Зазначено, що маючи у власності річ, власник не лише має право користуватись нею на власний розсуд, але й зобов'язаний дотримуватись низки обов'язків. Право розпорядження визначено як право власника змінювати долю речі через вчинення усвідомлених дій – односторонніх і двосторонніх правочинів – задля переходу права власності до інших осіб, передавання частини прав іншим особам, встановлення різного роду обтяжень та припинення права власності на річ у разі відмови від такого права чи знищення самої речі. Підсумовано, що кожне з прав власника є самостійним та водночас є частиною єдиної правової категорії – змісту права на власні дії власника.

Ключові слова: власність, власник, володіння, користування, розпорядження, тріада права, цивільне право.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що власність є однією з найбільш досліджених категорій юридичної науки, актуальність її подальшого наукового аналізу зумовлена теоретичною та практичною значущістю широкого кола питань, які стосуються, зокрема, і права володіння, користування та розпорядження власністю за цивільним законодавством. Зазначені права є основними, які власник має стосовно свого майна, а наукові дослідження, що пов'язані з їх вивченням, завжди є цікавими й актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються різних аспектів права власності, загалом достатньо висвітлені в останніх публікаціях, серед яких можна виділити наукові пошуки В. К. Антошкіної [1], Є. П. Лінік [2], С. А. Кізлова [3], В. І. Сапич [4], В. Федорович [5] та ін.

Проте проблеми володіння, користування і розпорядження власністю розглядалися переважно в межах широкого кола питань розвитку і регулювання інституту права власності. Як окреме питання цивілістики воно не знайшло належного розгляду в останніх наукових розвідках. У цьому контексті є лише окремі публікації, у зв'язку з чим можна відзначити наукові пошуки О.М. Клименко [6], Ю.М. Папурківського [7], Л.В. Ткачук [8]. Потребують подальшого

уточнення поняття права володіння, користування і розпорядження власністю з урахуванням реалій сьогодення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження права володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством і уточнення наявних формулювань цих понять.

Виклад основного матеріалу. Права володіння, користування і розпорядження власністю становлять основний зміст права власності. Розглянемо кожне з них.

Набуття права власності пов'язується зазвичай із заволодінням річчю. У науковій літературі є чимало визначень поняття володіння. Володіння – це фактична влада, фізичне панування особи над тілесною річчю, яке надає особі фактичну можливість використовувати виключно для себе повну владу над річчю, тримати її для себе і в своїй владі з наміром отримувати з неї можливі вигоди і відхиляти чужий вплив на неї. Право власності надає юридичну владу мати річ для себе, у своєму користуванні. Зазначене дає можливість виділити ознаки, притаманні володінню за римським правом. А саме, володіння розкривається через терміни «влада», «панування», «підкорення».

Основна ознака права володіння полягає у пануванні (владі) особи над річчю, під чим

розуміється вплив на річ, ставлення до речі. Друга ознака володіння полягає в тому, що панування має бути фактичним, хоча це і не завжди передбачає постійний контакт особи з річчю. Тут слід взяти до уваги, що у власності особи може бути безліч речей. Однак тримати біля себе усі речі одночасно власник не може. Тому щодо речей, які, наприклад, знаходяться у камері схову, в установі банку, сейфі, особа повинна мати доступ та реальну можливість взяти цю річ й розпочати дійсне володіння нею.

Також право володіння можна розкрити через термін «обладання». З цієї точки зору право володіння як одне з прав власника є юридично урегульованим суспільним відношенням між людьми з приводу обладнання засобами, продуктами виробництва.

Критикуючи визначення суті права володіння через термін «обладання», необхідно зазначити, що в давні часи володіння позначалось як «облада». Саме від цього слова походить термін «обладання», який є синонімом «володіння». Сьогодні визначення поняття «володіння» через «обладання» також буде логічно правильним.

Сутність володіння можна розкрити і через можливість особи впливати на річ. Проте така точка зору є спірною. Вплив – це дія, яку певна особа виявляє стосовно іншої особи чи предмета. Майно, що перебуває у власності особи, перебуває під її впливом. Користуючись, розпоряджаючись чи управляючи майном, особа здійснює певний вплив на майно. Адже, реалізуючи ці права, власник здійснює певні активні дії. Для права ж володіння характерною є не динаміка, а статика відносин власності. Володіння – це стан закріплення майна за певним суб'єктом. Тому спірним є визначення права володіння як впливу на річ.

Спроба сформулювати визначення поняття «право володіння» було здійснено А. М. Соловйовою: «право володіння – це юридично забезпечена можливість фактичного панування власника над річчю» [9]. Це визначення містить дві ознаки права володіння: ознаку, якою визначалась суть цього поняття, – «панування власника над річчю»; та ознаку, якою визначався характер панування, – «фактичне панування», тобто дійсне, реальне. Таке ж визначення права володіння було характерним для римського цивільного права. Однак у понятті права володіння за римським правом не було невизначених (невитлумачених) понять. Чого не можна, на жаль, сказати про згадану вище дефініцію. Адже конструкція «панування власника над річчю» у ній не розкрита.

У науці нині, як і у попередні періоди, поняття права володіння розкривається різ-

ними термінами. Надзвичайно широко право володіння трактує З. В. Ромовська, а саме, як можливість фактично посідати, панувати над річчю (майном) і як можливість впливати на неї у будь-який момент, здійснювати щодо неї свою волю [10, с. 43]. Таке поняття охоплює не лише відносини щодо володіння майном, а й щодо користування та розпорядження. Адже здійснення щодо речі своєї волі – це характеристика права власності в цілому, а не права володіння зокрема. Окрім того, відносини ж щодо володіння розкриваються автором через ряд категорій, різних за значенням, таких як «панування», «посідання», «вплив». Ці терміни не є синонімічними. Наприклад, «посідання» характеризує статику відносин, «вплив» – динаміку.

Подібне визначення дає О.В. Дзера. Право володіння він визначає як закріплену законом можливість фактичного володіння річчю, під яким розуміється фізичне чи господарське володіння [11, с. 472].

І.В. Спасибо-Фатеевою право володіння розглядається як право фактичного, фізичного й господарського панування над річчю, що міститься у можливості особи тримати належну їй річ у себе [12, с. 316].

Згідно з думкою Є.О. Харитонова, право володіння являє собою юридичну можливість фактичного впливу на річ [13, с. 285].

О.С. Яворською право володіння визначається як вільна і незалежна від інших можливість доступу до фактичного впливу на майно [14].

Таким чином, поняття впливу багатьма вченими не розкривається, що є негативним моментом запропонованих понять. Адже досконалість дефініції залежить від ясності, зрозумілості вжитих у ній термінів.

Визначаючи характерні ознаки права володіння, слід, насамперед, вказати, що право володіння – це одне з прав власника, що визначає становище, певний зв'язок, який існує між особою (власником) і річчю. Здійснення цього права за своєю суттю відрізняється від здійснення права користування і права розпорядження. Адже володіння на відміну від користування й розпорядження характеризує статику відносин власності. Тобто, здійснюючи право володіння, власник стосовно речі не вчиняє жодних активних дій. Тоді як здійснення права користування й розпорядження передбачає саме активні дії особи щодо речі. Право ж володіння визначає певний стан, в якому перебуває особа стосовно належної їй речі та який проявляється в її матеріальному контакті з річчю під час тримання речі. Тому основну ознаку права володіння варто визначати через матеріальний зв'язок особи з річчю, який озна-

чає матеріальний контакт особи з річчю або інший тісний зв'язок між особою і річчю. Тобто це можливість особи (власника) перебувати у матеріальному контакті (зв'язку) з річчю. Однак для того, щоб бути власником, особі не треба постійно перебувати у матеріальному контакті з річчю. У власника лише повинна бути можливість у потрібний момент поставити себе в таке становище щодо речі, щоб реалізувати матеріальний контакт із нею. Отже, важлива ознака права володіння полягає у тому, що такий матеріальний зв'язок має бути реальним чи реально можливим і особа, що володіє річчю повинна мати реальні можливості в будь-який момент розпочати реальне (дійсне) володіння річчю, користування та розпорядження нею. Така ознака відмежує право володіння від звичайного тримання речі без законних підстав. Наприклад, тримаючи хліб, взятий з полиці у супермаркеті, особа має реальний контакт із ним, хоча власником хліба до моменту оплати на касі залишається магазин.

Тож, виходячи з наведеного, право володіння можна визначити як можливість власника, яка полягає у реальному або реально можливому матеріальному контакті чи зв'язку особи з річчю.

Розглянемо далі право користування як елемент змісту права власності.

Особа набуває річ (майно) у власність з метою задоволення особистих інтересів. Цей інтерес власника полягає в отриманні вигоди або користі від користування річчю (майном). Саме через користування реалізується призначення речі.

Римлянами право користування визначалось як право споживати річ та її плоди будь-якими способами для досягнення якоїсь мети.

У праві користування реалізується мета права власності, яке можна визначити як здобування або вилучення з речі тих вигод, в яких полягає її економічне призначення. Є також точка зору, за якою право користування – це можливість експлуатації речі, здобування з неї корисних властивостей для задоволення не лише особистих, але й суспільних потреб.

Видається, що найбільш вдало суть права користування можна розкрити, послугуючись терміном «отримання», що є синонімом терміна «одержання». Адже користуючись столом, картиною, отримуючи користь від тварини, власник жодним чином не може ні вилучити, ні видобути користь зсередини цих речей. Користь у цьому разі власник може лише отримати. Слід звернути увагу на те, що й у статті 189 ЦК України [15] для розкриття суті продукції, плодів та дохо-

дів використовуються відповідно терміни «виробляти», «добувати», «одержувати» або «приносити»: «Продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю». Тобто, відповідно до цієї норми, «продукція – виробляється», «плоди – добуваються», «доходи – одержуються». Слід зазначити, що встановлене законом розмежування щодо плодів та доходів не здається таким вже необхідним. Адже терміном «отримання» («одержання») охоплюється і термін «добування». Термін «отримання» є актуальним для застосування щодо будь-якого виду речей. Тому навряд чи була потреба в законі поряд із терміном «одержання» застосовувати «добування». Беручи до уваги наведені аргументи, ключовим терміном для визначення суті права користування варто визначити термін «отримання». На цій підставі можна сформулювати основну ознаку права користування, що полягає у можливості власника отримувати (одержувати) користь, корисні властивості від належної йому речі.

Також вченими наголошувалося на меті права користування. Метою права користування є задоволення матеріальних і культурних потреб, причому не завжди лише особистих, а й суспільних.

Право користування реалізується шляхом отримання корисних властивостей речі, користі, яка служить задоволенню інтересів насамперед власника. Але право власності зобов'язує власника враховувати не лише свої, а й суспільні інтереси. Ці засади закріплені у нормах Конституції України [16]: «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства» (ст. 41).

Право користування річчю передбачає отримання користі в різних формах. Користуючись продуктами харчування, паливно-мастильними матеріалами, власник отримує користь у формі корисних властивостей, що закладені всередині самої речі. У цьому разі це можливе лише шляхом споживання речі. Здійснення права користування неспоживними речами може давати користь у формі доходу, плодів (приплоду), корисних властивостей відповідно до призначення речі. Здійснюючи право користування будинком, власник може отримати користь, здавши будинок або його частину в оренду, у вигляді орендної плати, що є доходом. Слід зазначити, що в останньому випадку власник здійснює не лише право користування, але й розпорядження. Укладаючи договір оренди будинку, власник вчиняє активні вольові дії щодо передачі частини своїх прав на річ іншій особі – орендареві. Тобто визначає

юридичну долю речі на певний період часу. Водночас ці дії власника спрямовані на отримання користі від належної йому речі, яка проявляється у формі орендної плати. Ці дії мають ознаки права користування. Користь від будинку власник отримує й у разі використання його за призначенням, яка полягає в особистому проживанні у будинку.

Користь від землі полягатиме в отриманні доходу у вигляді орендної плати, відшкодуванні завданої шкоди у повному обсязі, в отриманні корисних властивостей землі для вирощування сільськогосподарської продукції.

Користь від грошей отримується особою у формі доходу. Якщо власник надає у власність банку певну грошову суму, у нього припиняється право власності, натомість з'являється зобов'язальне право вимоги на таку ж суму вкладу та право на отримання на вкладену суму відсотків або отримання доходу в іншій формі.

Однією з форм отримання користі з речі є отримання споживних властивостей з речі, яка в результаті користування нею зникає. Це стосується, зокрема, таких речей, як продукти харчування, оборотні фонди. Але з цього приводу в науковій літературі немає єдиної думки. Частина вчених відносить зникнення (знищення) речі в процесі споживання до здійснення права розпоряджання, інші відносять її до права користування. Існує й інша позиція, за якою зникнення (знищення) речі є результатом здійснення права користування.

Користь, яку можна отримати з речі, залежить, перш за все, від призначення самої речі. Якщо призначення полягає у її споживанні (продукти харчування), то отримати користь особа може лише після споживання, що має наслідком зникнення речі. Якщо ж розглядати зникнення речі в процесі споживання (або користування) як здійснення права розпоряджання, то в усіх випадках щодо речей споживного характеру таке право, як користування, буде відсутнім. Однак за загальною теорією цивільного права зміст права власності становлять право володіння, користування й розпоряджання. Тому заслуговує уваги позиція тих науковців, які зникнення (знищення) речі в процесі користування визначають як здійснення права користування. Адже користь споживних речей полягає саме в їх споживанні. І метою є споживання, а не знищення.

Також, здійснюючи право власності й право користування, зокрема, власник повинен дотримуватись певних правил – меж здійснення права власності для недопущення неправомірних наслідків від здійснення свого права власності.

Отже, маючи у власності річ, власник не лише має право користуватись нею на власний розсуд, але й зобов'язаний дотримуватись ряду обов'язків і враховувати права третіх осіб, невиконання яких може мати негативні наслідки. Окрім того, на власника покладається тягар утримання належної йому речі, що зумовлюється особливостями такої речі.

Розглянемо далі право розпоряджання. Загалом, це право полягає у вчиненні власником щодо належної йому на праві власності речі певних активних дій. Для вчинення цих дій необхідна воля власника. Отже, ознакою права розпоряджання є усвідомлений вольовий акт. Без волі власника здійснення права розпоряджання є неможливим, тоді як право володіння та право користування можуть і не мати вольового компонента.

Право розпоряджання охоплює значне коло дій, які може вчинити власник, зокрема:

- дії власника, спрямовані на передачу права власності іншій конкретній особі. До цієї групи належать договори купівлі-продажу, поставки, міни, дарування та інші, тобто право на відчуження речі;

- дії власника, спрямовані на передачу іншій особі частини своїх прав. Сюди слід віднести договір найму;

- право власника укласти правочини на встановлення обтяжень свого права власності. Це встановлення сервітуту, застави;

- дії власника, спрямовані на знищення майна, на припинення фізичного існування речі не у зв'язку з її споживанням. Тобто право фізично знищити річ (спалити, поламати, позбавивши її будь-якої цінності). У цьому випадку право власності на річ припиняється;
- відмова власника від права власності на річ.

Загалом право розпоряджання, як і право користування, визначає динаміку відносин власності, що полягає у вчиненні власником певних активних дій щодо речі. На підставі права розпоряджання власник має можливість передати своє право власності на річ іншим особам, фізично знищити річ, покинути, відмовитись від речі. Вчиняючи такі дії, власник фактично визначає майбутню речі, її подальшу юридичну долю. Визначення долі речі здійснюється на підставі усвідомленої волі особи. Дії особи щодо припинення права власності на річ, вчинені всупереч волі власника, не можна розглядати як право розпоряджання.

Виходячи з повноти та абсолютного характеру права власності, власник майна має своє, незалежне право розпоряджатися цим майном. Однак при цьому дії власника не мають суперечити моральним засадам, не

повинні чинити шкоди правам інших громадян, інтересам держави, руйнувати екологічний стан довкілля тощо. Тобто власник, розпоряджаючись майном, зобов'язаний також враховувати права та інтереси інших, а також особливості об'єкта. Це зумовлено тим, що право розпорядження повинно здійснюватись у межах законодавства, недотримання яких може призвести до відповідальності.

Підсумовуючи, право розпорядження можна визначити як право власника змінювати долю речі через вчинення усвідомлених дій – односторонніх і двосторонніх правочинів – задля переходу права власності до інших осіб, передавання частини прав іншим особам, встановлення різного роду обтяжень та припинення права власності на річ у разі відмови від такого права чи знищення самої речі.

Висновки.

Проблема тріади права власності залишається актуальною в сучасній юридичній науці.

З'ясовано, що право володіння можна визначити як можливість власника, яка полягає у реальному або реально можливому матеріальному контакті чи зв'язку особи з річчю. Зазначено, що, маючи у власності річ, власник не лише має право користуватись нею на власний розсуд, але й зобов'язаний дотримуватись ряду обов'язків. Право розпорядження визначено як право власника змінювати долю речі через вчинення усвідомлених дій – односторонніх й двосторонніх правочинів – задля переходу права власності до інших осіб, передавання частини прав іншим особам, встановлення різного роду обтяжень та припинення права власності на річ у разі відмови від такого права чи знищення самої речі.

Кожне з прав власника є самостійним та водночас є частиною єдиної правової категорії – змісту права на власні дії власника.

Також констатовано, що власник, здійснюючи право користування та право розпорядження, повинен враховувати права та інтереси інших осіб, а також особливості об'єкта. Це зумовлено тим, що право користування, як і право розпорядження та право власності в цілому, повинно здійснюватись у межах, встановлених законом, недотримання яких може призвести до застосування до порушника заходів відповідальності.

Перспективами подальших досліджень є уточнення класифікації способів захисту

права власності за цивільним законодавством України.

Список використаних джерел:

1. Антошкіна В. К. Проблеми реалізації та шляхи удосконалення інституту права власності та інших речових прав: монографія. Київ, 2018. 208 с.
2. Лінік Є. П., Булик І. Л. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2018. № 1. С. 47–54.
3. Кізлов С. А. Поняття обмежень права власності у праві зарубіжних країн. Часопис цивілістики. 2018. Вип. 28. С. 78–82.
4. Сапич В. І. Трансформація відносин власності на землю в аграрному секторі економіки. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 51–59.
5. Федорович В. Право на земельну ділянку у разі набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2018. Вип. 66. С. 179–186.
6. Клименко О. М. До дискусії про сутність і зміст права власності. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 11. С. 122–127.
7. Пацурківський Ю. Правовий режим власності: поняття та зміст. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2013. № 6. С. 3–9.
8. Ткачук Л. В. Основні обмеження на володіння, користування та розпорядження землями сільськогосподарського призначення: вітчизняний та зарубіжний досвід. Містобудування та територіальне планування. 2010. Вип. 36. С. 434–439.
9. Соловійова А. М. Проблеми кримінально-правової охорони власності в Україні. Генезис публічного права: від становлення до сучасності. URL: http://www.nikolaevonua.org.ua/10_Genezis%20publichnogo%20prava.doc (дата звернення: 10.12.2018).
10. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності. Київ, 2011. 246 с.
11. Дзера О. В. Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики. Київ, 2017. 871 с.
12. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монография / под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков, 2015. 715 с.
13. Цивільне законодавство України. Основні категорії, принципи та концепти: монографія / за заг. ред. Є. О. Харитоновна. Одеса, 2012. 339 с.
14. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 36 с.
15. Цивільний кодекс України. Харків, 2018. 446 с.
16. Конституція України. Харків, 2018. 70 с.

В статье исследованы права владения, пользования и распоряжения собственностью по гражданскому законодательству и уточнены существующие формулировки этих понятий. Констатируется, что проблема триады права собственности остается актуальной в современной юридической науке. Установлено, что право владения можно определить как возможность собственника, которая заключается в реальном или реально возможном материальном контакте либо связи лица с вещью. Отмечено, что, имея в собственности вещь, владелец не только имеет право пользоваться ею по своему усмотрению, но и обязан соблюдать ряд обязанностей. Право распоряжения определено как право собственника изменять судьбу вещи через совершение осознанных действий – односторонних и двусторонних сделок – для перехода права собственности к другим лицам, передачи части прав другим лицам, установления разного рода обременений и прекращения права собственности на вещь в случае отказа от такого права или уничтожения самой вещи. Подытожено, что каждое из прав собственника является самостоятельным и одновременно является частью единой правовой категории – содержания права на собственные действия владельца.

Ключевые слова: собственность, владелец, владение, пользование, распоряжение, триада права, гражданское право.

The article examines the rights of ownership, use and disposal of property under civil law and clarifies the existing wording of these concepts. It was stated that the problem of the triad of property rights remains relevant in modern legal science. It has been established that the right of ownership can be defined as the possibility of the owner, which is in real or real possible material contact or connection of the person with the thing. It is noted that owning a thing, the owner not only has the right to use it at his discretion, but is also obliged to observe a number of duties. The right of disposal is defined as the right of the owner to change the fate of things through the commission of deliberate actions – unilateral and bilateral transactions to transfer ownership to other persons, transfer part of the rights to others, establish various kinds of encumbrances and terminate the right of ownership of a thing in case of refusal of such right or destruction the thing itself. It is summarized that each of the rights of the owner is independent and at the same time is part of a single legal category – the content of the right to own actions of the owner.

Key words: property, owner, possession, use, disposal, law triad, civil law.

